MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA AGRESSIV XATTI-HARAKATLARNING SHAKLLANISHI VA PSIXOLOGIK OMILLARI

Arakulov Gayrat Tulkinovich,
O‘zbekiston Milliy Universitetining Jizzax filiali assistenti,
Nematullayeva Odina Xayrullayevna,
O‘zbekiston Milliy Universitetining Jizzax filiali talabasi,

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda agressiv xulq-atvorning psixologik muammo sifatidagi mohiyati, uning yuzaga kelish sabablari va namoyon bo‘lish xususiyatlari yoritilgan. Agressiv xulq-atvorning shakllanishiga oid instinktiv, frustratsion va ijtimoiy o‘rganish nazariyalari tahlil qilingan. Shuningdek, alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalar bilan ishlashda pedagogik, psixologik va tibbiy mutaxassislar hamkorligining o‘rni asoslangan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha yosh, agressiya, agressiv xulq-atvor, bola psixologiyasi, oilaviy muhit, tarbiya, frustratsiya, ijtimoiy o‘rganish, psixologik korreksiya, o‘yin terapiyasi.

Аннотация. В данной статье рассматривается сущность агрессивного поведения у детей дошкольного возраста как психологическая проблема, причины его возникновения и особенности проявления. Анализируются инстинктивная, фрустрационная и социально-обучающая теории формирования агрессивного поведения. Обосновывается также роль сотрудничества педагогических, психологических и медицинских специалистов в работе с детьми с особыми образовательными потребностями.

Ключевые слова: дошкольный возраст, агрессия, агрессивное поведение, детская психология, семейная среда, воспитание, фрустрация, социально-обучающая деятельность, психологическая коррекция, игровая терапия.

Abstract. This article examines the nature of aggressive behavior in preschool-aged children as a psychological issue, exploring its underlying causes and the characteristics of its manifestation. It analyzes theories regarding the formation of aggressive behavior, including instinctual, frustration-based, and social learning perspectives. Furthermore, the article substantiates the importance of collaboration among pedagogical, psychological, and medical specialists when working with children who have special educational needs.

Keywords: preschool age, aggression, aggressive behavior, child psychology, family environment, upbringing, frustration, social learning, psychological correction, play therapy.

Bugungi kunda mamlakatimizda maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirish, bolalarning har tomonlama rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish,

ularning jismoniy, aqliy, ijtimoiy va psixologik salohiyatini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida bolalarni maktabgacha ta'lim bilan qamrab olish, ta'lim-tarbiya sifatini oshirish hamda bolalarning barkamol rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan muhim vazifalar belgilangan [1]. Shu bilan birga, globallashuv jarayonining jadallashuvi, oilaviy munosabatlardagi ziddiyatlar, ota-onalar o'rtasidagi kelishmovchiliklar, oilaviy ajrimlar, tarbiyadagi nomuvofiqliklar hamda axborot texnologiyalaridan nazoratsiz foydalanish kabi omillar ayrim bolalarda agressiv xulq-atvorning shakllanishiga sabab bo'lishi mumkin. Ayniqsa, maktabgacha yosh davrida bolaning hissiy holati, o'zini anglash xususiyatlari, muloqot ko'nikmalari va ijtimoiy xulq-atvori faol shakllanadi. Shu sababli mazkur davrda kuzatiladigan agressiv reaksiyalarni o'z vaqtida aniqlash, ularning sabablarini o'rganish va tegishli psixologik-pedagogik yordam ko'rsatish muhim ahamiyatga ega.

Agressiya atamasi lotin tilidagi "*aggression"* so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "hujum qilish", "tajovuz" ma'nolarini anglatadi. Psixologiyada agressiya boshqa shaxsga, tirik mavjudotga yoki ayrim hollarda predmetlarga zarar yetkazishga qaratilgan xatti-harakatlar sifatida izohlanadi. Agressiv xulq-atvor esa bunday xatti-harakatlarning muayyan vaziyatlarda takroran namoyon bo'lishini ifodalaydi. Agressiv xulq-atvor quyidagi shakllarda namoyon bo'lishi mumkin:

- Jismoniy agressiya: urish, tepish, turtish, chimchilash yoki buyumlarni boshqa shaxsga qarata uloqtirish.
- Verbal agressiya: baqirish, haqoratli so'zlar ishlatish, tahdid qilish yoki ataylab ranjituvchi iboralarni qo'llash.
- Bilvosita agressiya: boshqa bolani o'yindan chetlashtirish, uning buyumlarini yashirish yoki munosabatlariga ataylab zarar yetkazishga urinish.
- Predmetlarga nisbatan tajovuzkorlik: o'yinchoqlarni sindirish, buyumlarni uloqtirish yoki atrofdagi narsalarga zarar yetkazish.

Ushbu ko'rinishlarni baholashda xatti-harakatning qanchalik tez-tez takrorlanishi, qanday vaziyatlarda yuzaga kelishi, uning davomiyligi va bola hamda atrofdagilar hayotiga ta'siri hisobga olinadi. Agressiv reaksiyalarning davomli, kuchli va turli vaziyatlarda takrorlanishi mutaxassis tomonidan chuqurroq o'rganishni talab qilishi mumkin [2].

Bolalarda agressiv xulq-atvorning kelib chiqishini tushuntirishga qaratilgan bir qancha nazariyalar mavjud. Ularning har biri tajovuzkorlikning muayyan jihatlarini ochib beradi. Shu bilan birga, boladagi agressiyani faqat bitta nazariya yoki omil orqali izohlash yetarli emas. *Instinktiv agressiya nazariyasi.* Instinktiv yondashuv agressiyani inson tabiatidagi biologik omillar bilan bog'liq holda tushuntiradi. Z.Freyd dastlab

inson xulq-atvorini hayotiy instinktlar bilan izohlagan, keyinchalik esa hayot va o‘lim instinktlari haqidagi qarashlarini rivojlantirgan. Uning nazariyasida tajovuzkorlik inson psixikasidagi qarama-qarshi kuchlar va ichki ziddiyatlar bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqilgan [3]. Konrad Lorenz esa agressiv xulq-atvorni evolyutsion-biologik nuqtayi nazardan o‘rgangan. Uning fikricha, tajovuzkorlikning muayyan biologik asoslari mavjud bo‘lib, u tirik mavjudotlarning moslashuvi va yashash jarayonlari bilan bog‘liq jihatlarga ega [4]. Biroq zamonaviy psixologiyada bolalardagi barcha agressiv xatti-harakatlarni tug‘ma instinkt bilan izohlash to‘g‘ri deb hisoblanmaydi. Bolaning tajovuzkor reaksiyalari uning temperamenti, hissiy rivojlanishi, tarbiya sharoiti, ijtimoiy tajribasi va vaziyatga bog‘liq holda shakllanishi mumkin.

Agressiv xulq-atvor ko‘pincha bir nechta omillarning o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga keladi. Shu sababli bolaning xatti-harakatini to‘g‘ri tushunish uchun uning oilaviy sharoiti, tengdoshlari bilan munosabati, psixologik ehtiyojlari va kundalik tajribasini kompleks o‘rganish zarur. Bugungi kunda telefon, televizor, internet va kompyuter o‘yinlari bolalarning kundalik hayotida muhim o‘rin egallamoqda. Yoshiga mos bo‘lmagan, zo‘ravonlikni ko‘p aks ettiradigan media materiallarni nazoratsiz tomosha qilish ayrim bolalarda tajovuzkor harakatlarga taqlid qilish, hissiy zo‘riqish yoki qo‘pol muloqot shakllarining o‘zlashtirilishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, barcha kompyuter o‘yinlari yoki raqamli vositalarni agressiyaning bevosita sababi deb baholash to‘g‘ri emas. Ularning ta’siri mazmuni, foydalanish davomiyligi, bolaning yoshi, oilaviy nazorat va boshqa rivojlanish omillariga bog‘liq. Shu sababli ota-onalar bolalar tomosha qilayotgan materiallarni tanlashi, ekran vaqtini yoshga mos ravishda tartibga solishi va bolaning jismoniy harakatlari hamda jonli muloqotini qo‘llab-quvvatlashi lozim. Agressiv xulq-atvor bilan ishlashda asosiy maqsad bolani qo‘rqitish yoki jazolash orqali uning xatti-harakatlarini vaqtincha to‘xtatish emas, balki tajovuzkor reaksiyalarni yuzaga keltiruvchi sabablarni aniqlash va bolaga o‘z hissiyotlarini boshqarishning maqbul usullarini o‘rgatishdan iborat. Psixologik korreksiya jarayonida bolaning yoshi, individual xususiyatlari, nutqiy rivojlanishi, oilaviy sharoiti va ijtimoiy tajribasi hisobga olinishi lozim. Psixologik diagnostika. Dastlab bolaning xulq-atvori tizimli ravishda kuzatiladi. Psixolog ota-onalar va tarbiyachilar bilan suhbat o‘tkazib, agressiv reaksiyalar qachondan boshlanganini, qaysi vaziyatlarda kuchayishini va qanday oqibatlarga olib kelishini aniqlaydi.

O‘yin maktabgacha yoshdagi bolaning yetakchi faoliyatlaridan biri bo‘lib, uning hissiy tajribasini ifodalash, muloqot qilish va ijtimoiy qoidalarni o‘zlashtirishida muhim ahamiyatga ega. O‘yin terapiyasi jarayonida bola o‘z kechinmalarini o‘yinchoqlar, rolli o‘yinlar va turli vaziyatlarni aks ettirish orqali ifodalashi mumkin. Psixolog esa bolaning xatti-harakatlarini kuzatib, unga his-tuyg‘ularini tanish,

nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish va o‘z istaklarini so‘z bilan ifodalashda yordam beradi. Masalan, “O‘yinchoqni navbat bilan ishlatish” mashg‘ulotida bolalar o‘yinchoqni so‘rash, kutish, navbatni saqlash va kelishuvga erishish ko‘nikmalarini mashq qiladilar. “G‘azablangan quyoncha” rolli o‘yinida esa bola g‘azablangan qahramonga yordam berishning turli usullarini taklif qiladi. O‘yin terapiyasi bolaga o‘z hissiyotlarini xavfsiz sharoitda ifodalash imkonini beradi. Bunda psixolog bolaning xatti-harakatlarini qoralash o‘rniga uning hissiyotini tushunishga va maqbul xulqni shakllantirishga yordam beradi. *Art-terapiya.* Art-terapiya bolalarning hissiy kechinmalarini rasm chizish, bo‘yash, loy yoki plastilin bilan ishlash kabi ijodiy faoliyat orqali ifodalashiga yordam berishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalar ayrim his-tuyg‘ularini so‘z bilan tushuntirib bera olmasliklari mumkin. Ijodiy mashg‘ulotlar esa ularning o‘z kechinmalarini ifodalashlari uchun qo‘shimcha imkoniyat yaratadi. Masalan, “Mening kayfiyatim”, “G‘azabning rangi”, “Tinchlanish joyim” kabi mashg‘ulotlarda bolalar o‘z holatlarini ranglar va obrazlar orqali ifodalashlari mumkin. Keyinchalik psixolog bola bilan uning rasmi haqida suhbatlashib, qanday vaziyatlarda xafa bo‘lishi yoki jahli chiqishini aniqlashga harakat qiladi. Shuni ta’kidlash kerakki, rasmning rangi yoki alohida tasvirning o‘zi agressivlikni aniqlash uchun yetarli dalil hisoblanmaydi. Art-terapiya bolaning hissiy holatini o‘rganish va psixologik yordam ko‘rsatish vositasi sifatida, boshqa ma’lumotlar bilan birgalikda qo‘llanilishi lozim.

Pedagogik, psixologik va tibbiy mutaxassislar hamkorligining ahamiyati. Agressiv xulq-atvorni o‘rganish va korreksiya qilish jarayonida ayrim bolalar uchun kompleks yondashuv talab etilishi mumkin. Ayniqsa, bolaning rivojlanishida qo‘shimcha qiyinchiliklar mavjud bo‘lsa, pedagog, psixolog, logoped, defektolog, shifokor va ijtimoiy xodimlarning hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday hamkorlikning asosiy maqsadi bolaga o‘z imkoniyatlarini rivojlantirish, ijtimoiy muhitga moslashish va kundalik hayotda zarur ko‘nikmalarni egallash uchun yordam berishdan iborat. Pedagogik yo‘nalish. Pedagogik yordam bolaning ijtimoiy muhitga moslashishi, muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishi va ta’lim-tarbiya jarayonida faol ishtirok etishiga qaratiladi. Individual va guruhiy mashg‘ulotlar, korreksion-rivojlantiruvchi mashqlar, logopedik yordam, art-terapiya va qum terapiyasi bolaning individual ehtiyojlaridan kelib chiqib tashkil etilishi mumkin. Psixologik yo‘nalish. Psixologik yordam bolaning hissiy holatini, xulq-atvorini, bilish jarayonlarini va ijtimoiy munosabatlarini o‘rganishni qamrab oladi. Psixolog individual va guruhiy mashg‘ulotlar, rivojlantiruvchi o‘yinlar, ota-onalar bilan suhbatlar hamda psixologik korreksiya dasturlaridan foydalanishi mumkin. Bolaning diqqati, xotirasi, tafakkuri, nutqi va hissiy o‘zini boshqarish ko‘nikmalari uning yoshiga mos usullar bilan

baholanadi. Olingan ma'lumotlar asosida bolaning ehtiyojlariga mos individual yordam rejasi tuziladi. Tibbiy yo'nalish. Ayrim bolalarda xulq-atvor bilan bog'liq qiyinchiliklar rivojlanish xususiyatlari, sog'liq holati, uyqu muammolari yoki boshqa tibbiy omillar bilan birgalikda kuzatilishi mumkin. Bunday holatlarda tegishli tibbiyot mutaxassislarining baholashi va tavsiyalari zarur bo'lishi mumkin. Nevrolog, pediatr, bolalar psixiatri yoki boshqa tegishli mutaxassislar bolaning ehtiyojlaridan kelib chiqib tekshiruv va yordam choralarini belgilaydilar. Jismoniy reabilitatsiya, davolash mashqlari, massaj va boshqa tibbiy muolajalar esa faqat tegishli ko'rsatmalar asosida qo'llanadi.

Tavsiya sifatida shuni aytish mumkinki, maktabgacha yoshdagi bolalarda agressiv xulq-atvorni bartaraf etishda faqat salbiy xatti-harakatlarni cheklash bilan kifoyalanmasdan, uning kelib chiqish sabablarini aniqlash va bolaning ijobiy ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Bunda mehrga asoslangan munosabat, izchil talablar, xavfsiz psixologik muhit va kattalarning ijobiy xulq-atvor namunasi muhim ahamiyat kasb etadi. Oila, maktabgacha ta'lim tashkiloti va mutaxassislarning o'zaro hamkorligi agressiv xulq-atvorning oldini olish, bolalarning tengdoshlari bilan sog'lom munosabatlarini rivojlantirish hamda ularning psixologik farovonligini ta'minlashga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda agressiv xulq-atvorni erta aniqlash, uning sabablarini ilmiy asosda o'rganish va individual yondashuvga asoslangan psixologik-pedagogik yordamni tashkil etish sog'lom psixologik muhitni shakllantirish hamda bolaning barkamol rivojlanishini ta'minlashning muhim shartlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-son Qarori. "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida".
2. Tremblay R. E., Hartup W. W., Archer J. (eds.). *Developmental Origins of Aggression*. New York: The Guilford Press, 2005.
3. Freud S. *Civilization and Its Discontents*. 1930.
4. Lorenz K. *On Aggression*. London: Methuen, 1966.
5. Usmanov, S., & Arakulov, G. (2026, May). PSIXOLOGIK TEST JARAYONIGA SINALUVCHILARNING SUBYEKTIV TAYYORLIGI: https://doi. org/10.5281/zenodo. 20677406. In *Scientific practical conference* (Vol. 1, No. 2, pp. 393-397).

6. Arakulov, G. (2026, March). SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF AGGRESSIVENESS IN ADOLESCENCE. In *Scientific practical conference* (Vol. 1, No. 3, pp. 434-436).

7. Usmanov, S., Arakulov, G., & Hatamov, S. (2026). МОДЕЛИ ОЦЕНКИ ЦЕЛЕВЫХ ПАРАМЕТРОВ В СОВРЕМЕННОЙ ТЕОРИИ ТЕСТИРОВАНИЯ. *Scientific and innovative research in the social and humanitarian sphere*, *3*(2), 312-320.

8. Norbekova, B., Komilova, A., Arakulov, G., & Adilova, M. (2024, June). Formation of Network Attack Detection System Architecture. In *International Conference on Inventive Communication and Computational Technologies* (pp. 431-440). Singapore: Springer Nature Singapore.

9. Arakulov, G. (2023). ВНИМАНИЕ–ВАЖНОЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ЯВЛЕНИЕ У ДОШКОЛЬНИКОВ. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, *3*(1).